

A „HARMADIK NEMZEDÉK” FOGADTATÁSA

I.

1929 májusában *Jószág* címmel költői antológia jelent meg. Az előszó így szabott útírányt a benne szereplőknek: „Akik ebben a kötetben összeverődünk: különböző világnézetű, különböző korú, ismertebb és ismeretlenebb nevű emberek, akik emberek akartak maradni a háború utáni nyomorúságban és embertelenségben is, s akik úgy vélnek magyarságuk mellett is hitet tenni, ha azt, ami összehozta őket s amit könyvük címéül is választottak: *Jószág* dalolják és éneklük.” A címlapon így következtek a nevek: Vajda János, Forgács Antal, Radnóti Glatter Miklós, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda, Fekete Alfréd. Új nemzedék jelentkezett velük a magyar költészetben; nemzedékké szervezte őket a választott közös program s az évjáratok különbségét is kiegyenlítő azonos „költői” életkoruk.

A harmincas években folyamatosan bővültek e nemzedék sorai. Új és új fiatal költők jelentkeztek, s napvilágot láttak az első önálló kötetek is. Radnóti Miklós: *Pogány köszöntő*, 1930; Rónai Mihály András: *Első ének*, 1931; Kis Ferenc: *Így vagyunk együtt*, 1932; Rónay György: *Híd*, 1932; Képes Géza: *Márványba véstek*, 1933; Forgács Antal: *Fanyar idő*, 1933; Weöres Sándor: *Hideg van*, 1934; Hajnal Anna: *Ébredj fel bennem álom*, 1935; Takáts Gyula: *Kút*, 1935; Devecseri Gábor: *Mulatságos tenger*, 1936; Keszthelyi Zoltán: *Árkon, bokron át*, 1936; Jankovich Ferenc: *Barangoló*, 1937; Karinthy Gábor: *Étel és ital*, 1937; Mátyás Ferenc: *Szeretnék lenni*, 1937; Csorba Győző: *Mozdulatlanság*, 1938; Kálnoki László: *Árnyak kertje*, 1938; Zsigmond László: *Elszántan és szelíden*, 1938; Pásztor Béla: *Méregkostolók*, 1939; Bóka László: *Magyar Agapé*, 1940.

Szárnybontásuk időszakát hozzávetőleges pontossággal két évszám közé lehet szorítani: 1929–35. 1929-ben jelent meg a *Jószág*-antológia, 1935-ben pedig a második, az elsőnél átfogóbb gyűjtemény, *Korunk* címmel¹. A kötet válogatását Dénes Béla és Radnóti Miklós végezte, a bevezető tanulmányt pedig Fejtő Ferenc írta. A kötet nagy kritikai visszhangot váltott ki, ami új költői nemzedékről lévén szó, nem is volt meglepő. Meglepő volt azonban, hogy a különböző meggyőződésű és pártállású kritikusok feltűnő módon egyetértettek.

Szerb Antal² közvetlen elődeikkel; a „második nemzedékkel” hasonlította össze a fiatalok költészetét. „A harmincéves generáció költői — írta — férfit énekelnek, mint egykor Vergilius. Kiállásuk a bánatos, dacos, elkeseredett, de mindenképpen erőteljes férfiemberé. Irtóznak a dekadens lágyságtól, a sóhajtól és a könnyektől. Halkan maguk elé mormolnak vagy kiáltanak egy nagyot, vagy káromkodnak és fütyörésznek, legrosszabb esetben berregnek és dübörögnek, de nem sírnak és főképp nem dalolnak. Az új generáció költői nem férfit énekelnek, hanem lírai költőt. Nem röstelik költőnek nevezni magukat verseikben, nem röstelik már leírni a »dalolni« szót, és a póz, amelyben lefestik magukat sokkal kevésbé férfias.” Szerb

¹ *Korunk* — Tizenkét fiatal költő. Független Szemle kiadása, Bp. 1935. (Tartalmazta: Forgács Antal, Hobán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kis Ferenc, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Toldalaghy Pál, Vas István, Weöres Sándor és Zelk Zoltán verseit.)

² SZERB ANTAL: *Korunk* — Tizenkét fiatal költő. Válasz, 1935. 477–480.

Antal úgy látta, hogy a fiatal költők Babits és Kosztolányi korai korszakához térnek vissza, ahhoz „amikor még nekik virágoztak az Üllői úti fák”. Az az új, ami költészetükben megnyilvánul, voltaképpen szintén visszatérés, a „holdvilág rehabilitációja”, nem más preromantika.

A „póz” mögött, amit Szerb Antal leírt, a Korunk szerkesztésében, Korvin Sándor³ mélyebb magatartási rugókat és eszmei összetevőket keresve vitába szállt a válogatással is. „A hivatalos kiadó és a kontrázó költészet” (Radnóti Miklós, K. Z.) azok közül toborozta apostolszámú kis csapatát, akiket az uralkodói irodalmi kegy mostanában kitüntet.” A válogatás elveit merőben szubjektívnek minősítette. Miért Jékely Zoltán, miért nem Vajkay Lajos vagy Morvay Gyula versei kerültek a kötetbe — kérdezte. Hiányolta az 1904-ben született Gereblyés Lászlót is, aki koránál és költői pályakezdésénél fogva inkább a második nemzedékhez tartozott. A kötetben szereplő tizenkét költőt két csoportba sorolta: az elsőbe a „szociális irányú líra, a negyedik rend” költői kerültek: Forgács Antal, Radnóti Miklós, Zek Zoltán és Vas István. A másodikba a „lázadó hajlamok nélküli” értelmiségiek: Habán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Rónai Mihály András, Toldalaghy Pál és Weöres Sándor. Két költő hiányzott e csoportosításból: Kis Ferenc és Sértő Kálmán. A munkásköltő Kis Ferencet azért tárgyalta külön, mert úgy vélte — és joggal — hogy művészetét nem mutatja be helyesen a válogatás. De ugyanezért különítette el Sértő Kálmánt is, akit „a pesti aszfalton kallódó senkijőszágának” nevezett, majd megállapította róla, hogy „csupa ki nem robbant energia”.

Érdemben csak az első csoporttal foglalkozott, majdhogynem árulással vádolva őket, mert „nem is olyan régen vérmes kedvvel ostromolták valahol a tömegek oldalán a jövőt, ma pedig ott serénykednek a polgári létforma immár szűk lehetőségei közt mozgó író társaik mellett”. Ennek értelmében Radnótiról például kijelentette, hogy „óvatos duhaj; csak dinamikusabb s életvidámabb természet, semhogy elázzon a már-már divatos hangulatban. Mindenesetre sok nála az idill, a miniatűr, ami önmagában véve kedves, de jellemző, hogy ki mikor, miről ír s mikor hogyan válogatja magát”. Korvin Sándor kritikájában ez az értetlenséggel párosult türelmetlenség hitelét szegi a föl-fölvetett helyes észrevételeknek is. Pedig ő volt az egyetlen a korabeli bírálók közül, aki csoport forradalmiságának követendő mércéjét a náluk idősebb József Attilában és Illyés Gyulában szabta meg.

Németh Andor⁴ az idősebb nemzedékek szerepét ellenkezőleg értékelte. „Az önkényes elszigetelődés, a magyar szellemiség »szigethangulata« tulajdonképpen az előző nemzedékek politikai szerepvállalásának s e szerepvállalás csődjének visszahatása. (Azok ették az egrest s az utódoknak vásott bele a foguk.) Az új költőnemzedék a diktatúra légkörében nőtt fel. Társadalmi kifakadásaik kollektív élményszótár híján papirosízűek; olvasmányaik szókincsével kénytelenek kifejezni azokat az indulatokat, amikre az eleven nyelv ma nem visszhangzik...” Az idősebb nemzedékek politikai szerepvállalásának csődjét abban látta — félremagyarázva a magyar szellemi baloldal egész szerepét — hogy „csak politikailag indokolt, minden más tekintetben elfogult egyoldalúságuk többnyire megtört a társadalom státusán s csak konzerválta, művészi magasságokba szublimálta a társadalmi ellentéteket. (Illyésnél: falu és város, úr és paraszt.)” Mindezzel nem mentegetni, csupán megmagyarázni kívánta a fiatal költők apolitikus magatartását. Költészetüket ő sem tartotta megnyugtatónak. „A formai felkészültség túlsúlya a tartalom felett, a gyanús játékos készség, mellyel csillogó varázssá szépítik valójában sötét élményeiket, nyugtalanító. A közösen bitorolt álomjáték lazán lebeg a történelmi valóság felett; hazának kicsi, eszménynek híg.”

A Nyugatban Kassák Lajos⁵ foglalkozott az új nemzedékkel. „Lehet, kissé különösen hangzik, hogy az idősebbek azért kötekednek a fiatalokkal, mert nem tartják őket elég fiataloknak, romboló kedvűeknek és kezdeményező akaratúaknak — de ha így van, bűn lenne róla

³ KORVIN SÁNDOR: A „harmadik nemzedék” költői. Kor 1935. 7—8. sz.

⁴ NÉMETH ANDOR: Versekről. Szép Szó, 1936. április.

⁵ KASSÁK LAJOS: ... És a legfiatalabb korosztály. Ny 1936. II. 91—101.

hallgatni.” Kassák az új költők magatartását és hangvételét Reviczkyéhez és Makai Emiléhez hasonlította, bennük jelölte meg elődjüket. Tagadta a fiatalok önvallomásainak hitelét, hogy ősüknek Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt és Babitsot tekintik. Elemezte azt a zárt formarendszert, amelyben költeményeik javarésze született. „A világháború előtt jött nemzedékkel szemben a fiatalok szeretik csiszoltságukat, formásságukat hangsúlyozni és nyilvánvaló, hogy az alkalmazkodás fogalmát összetévesztik az alakítás fogalmával. Az időmértékkel nem kötött, rímekkel össze nem csendülő sorokat egyszerűen kinevezik formátlanoknak, — az időmértékkel tagolt, rímekkel megtűzdelt sorokat pedig formásaknak, még akkor is, ha ezek a sorok minden külső formulák alkalmazása ellenére megmaradnak lapos prózának.” A versekben megjelenő külső formáltság esztétikumáról kijelentette, hogy „a mechanikus simasággal gördülő sorok nem szépek. De ami nem szép, az még nem feltétlenül csúnya. Az új költők versei ebben az értelemben határozottan nem csúnyák, vagyis esztétikailag szimpatikusak — megbocsájtathatók. És nem kétséges, hogy ez a megbocsájtathóság teszi közölhetőkké az említett verseket úgy a legmodernebb folyóiratokban, mint a legkonzervatívabb napilapok vasárnapi képesmélékleteiben.”

Kassák nem azt kifogásolta a fiatalok verseiben, hogy politikailag nem forradalmiak, hanem azt, hogy túlzó formaigényük tartalmi igénytelenséggel párosul. Rossz jelnek tekintette azt is, hogy soraikban is felütötte fejét a „népies-nemzeti” irányzat. Ezért a hatásért az előtük járó nemzedéket tette felelőssé, hiszen ők kezdeményezték ezt az „elkanyarodást”, ők voltak azok, akik „a »dekadens intellektualizmus« reakciójaként a népies-nemzeti iránynak adtak hangot. S ez a forduló, ha egészen más értéket mutat is fel, elfogultság nélkül vonatkozásba hozható azzal a népies-nemzeti iránnyal, amely a 80–90-es évek kozmopolitáival és »dekadenseivel« fordult szembe. A mai legfiatalabbak már csak mintegy szédületben tovább haladnak az úton, ami kiszakadtan a városi életből valamiféle furcsa, stilizált természetlátáshoz vezette el őket”. Ezt a természetlátást tekintette e nemzedék harmadik problematikus jelenségének, a formátlanságot takaró formásság és a népies hatás mellett. Kassák nem a realizmust kérte számon a fiataloktól, hanem az életszerűséget és elevenséget, ami sajátja lehet akár a szürrealista ábrázolásnak is. „A fiatal költőknél tehát nem az a baj, hogy az általuk felidézett világ nem azonos a mi profán, anyagi világunkkal, hanem, hogy dimenziótlan és atmoszférátlan valami. Az ő kimondott tájuknak ugyanúgy nincs szélessége, ahogyan mélysége és magassága sincs, orrunk hegyével a horizontba ütközünk és érezzük, hogy a fák gyökértelemek s hogy gombostűvel odatűzött művirágot viselnek a koronájukon, állatkák nem csodálények, amilyeneknek a költő föl szeretné tünteni, a valóság formáiból elstilizált s valószínűleg apró hajszálrugókkal mozgatott szerkezetek, s mennél részletesebben vizsgálódunk, annál inkább látnunk kell, hogy ez a »különös« természet nem az álom valósága, csupán a naturalista szemlélet illuzionizmusa... Pamutból szárazott mező zöldül ezek alatt a búzák alatt, kenyérbélből gyúrt báránycák legelésznek és egy fából készített pásztor is álldogál vagy heverészik a mezőben... Nyugalom mindenütt, elmosódó hangulat és sehol egy kiáltóbb szín vagy kiszögellő sarok.” Kassák mindezért, akárcsak Németh Andor, nem csupán a fiatalokat hibáztatta, E jelenségek, írta, a kor bélyegét is magukon viselik, az általános létbizonytalanság és a fullasztó szellemi légkör lenyomatát. Ennek következtében az élettelen és stilizáció nemcsak a lírában uralkodott el, hanem a képzőművészetben, a zenében és az építészetben is. Kassák eképpen, az új költőnemzedék kapcsán, elsőnek tett kísérletet arra, hogy az egész korabeli magyar művészeti életet fölmérje.

Az elemzés szűkebb körű igényével, de a kor általános irodalmi képéből indult ki Kelemen János⁶ is a Gondolat hasábjain. Hasonló kérdéseket fejtegetett, mint nyolc esztendővel korábban Halász Gábor a líra haláláról, a régi, biztosnak hitt költői világek összeomlásáról

⁶ KELEMEN JÁNOS: Verses kötetekről. Gondolat, 1936. jún. 318—322.

és egy új költészet születésének szükségességéről. Kelemen János ezt az új költészetet a második nemzedékben látta felnőni s Kassákkal ellentétben bizakodóan szemlélte a népi mozgalmat. Részletesebben foglalkozott azzal a — mint írta — „kitöréssel”, ahogy Marconnay Tibor, Szabó Lőrinc és Fodor József eljutott az új poézishez. Velük állította szembe a legfiatalabb költőket, akik rutinosaknak, ügyeseknek, kitűnő stílromantikusoknak, de mindenekelőtt óvatosaknak mutatkoztak. „Óvatosak — megelégszenek a lélek apró, felületes szenzációival s olykor egy-egy feladatversben róják le világnézeti »kötelmeiket«. Közös jellemzésük csupán egy sereg negatívum felhánytorgatása révén lenne lehetséges... Talán túlságosan sok művészi lehetőség áll a fiatal költők rendelkezésére, s ezért az adott lehetőségek határát nem haladják túl, a felfedezés izgalmait nem nyugtalanítják egyiküket sem. Nem látni azt az éles határvonalat, ami közvetlen elődjeiktől (Erdélyi, Illés, Szabó Lőrinc, József Attila) elválasztaná őket, ha csak nem a lendület hiánya az, ami a fiataloknál legszembeszökőbb...” A költő műve nemcsak irodalmi, hanem szociális tett is, erejét a kollektívumból meríti s visszahat a közösségre. A fiatal költők azonban — javarészt — csupán egy irodalmi folytonosság képviselői, akik önfeláldozóan csak azért írnak, hogy egy gazdagmultú műfaj látszatát fenntartsák.”

Halász Gábor,⁷ akárcsak Kelemen János, a második nemzedékhez mérve találta könynyűnek az új lírát. Azoknak céljuk volt a verssel, a „szociális együttérzés felzaklatott ösztöne” sugárzott át rajta, hangjuk nyersebben szólt, de nem a formára, hanem a hatásra figyeltek és tettekre akartak buzdítani. Velük szemben a fiatalok „csak befelé figyelnek; a visszhang fontos, nem a behullott hang és nem a jelenteni, ábrázolni, izgatni akaró szó, csak a zengés. Magukra vannak utalva, elemi indulataikra, feltörő érzéseikre, amiket — úgy érzik — senki sem élt át előttük ily ösztönösen és mégis önméltó tudatosan, ily szívdobogva és groteszk hányavetiséggel, mint ők, a játékosok és mártírok, táncos kedvűek és a halál eljegyzettjei. A költészet fejlődésének daykás, kerényis, reviczky szabadesapatai. Mert csapatban járnak és egyéniségüket nehezebb elkülöníteni mint az előttük nemzedékét”. Pedig nem a tehetségükkel, tudásukkal, formaérzékükkel van baj; „Bárhol ütjük fel versgyűjteményüket, hatása rögtönös, zsongító, mint bizonyos rossz parfümöké. Kicsit egyforma is, de meg nem unható. Rossz költő nincs is köztük, csak kisebb, nagyobb tehetség. Az elégia jobban sikerül nekik, mint a dal, a hosszabb költemény, mert alkalmas az érzelem dialektikájára, inkább mint a rövid, a fuvalaszó jobban, mint a néha még alibiszzerűen felharsanó trombitahang.” Költői magatartásuk lényegét így foglalta össze, a legvilágosabban a kortársi kritikában: „Nem lázadók, de nem is beletörődők; rosszul érzik magukat a világban, számkivetettek a társadalomban. De tudják, hogy a költő egyetlen méltó bosszúja a szép vers.”

Az általános körleírás után Halász Gábor elsőnek kísérte meg az új nemzedék rangsorolását. Néhány mondattal jellemezte a kötet fiatal költőit s a legjelentékenyebbnek Jékely Zoltánt minősítette. A Nyugat szerkesztői a cikk után csatolt kis megjegyzésben határolták el magukat ettől az értékskálától. „A szerkesztők nem tartják még elérkezettnek az időt arra, hogy a legfiatalabb magyar költőgenerációra nézve a kritikus rangsorozatot próbáljon megállapítani, s úgy érezzük, hogy az összehasonlítások súlyos igazságtalanságra vezethetnek. Nem mulaszthatjuk el ez alkalomból külön is felhívni a figyelmet a fiatal Weöres Sándor kivételes tehetségére, mely még kiszámíthatatlan meglepetéseket hozhat azoknak, akik a magyar líra jövője iránt érdeklődnek.”

2.

Ez a kis belső vita, amelyet a tanulmány és az utána függesztett — alighanem Babitstól származó — megjegyzés jelzett, akkor már évek óta tartó irodalmi vitára vetett fényt. Arra a vitára, mely az első és a második nemzedék között dúlt egy „ízlésrendszer önarcképéről”,

⁷ HALÁSZ GÁBOR: A líra ellenforradalma. Ny 1937. I. 293—298. (Halász Gábor bírálatát a Makkai László szerkesztésében megjelent Új magyar költők II. c. kötet kapcsán írta.)

azaz voltaképpen egy értékrendszer formájában kifejezésre jutott írói-kritikusi magatartásról. Ha a mondatokat összevetjük, Halász Gábor leírása Babitsról helyenként hasonlatos ahhoz, amit a fiatal költőről adott; „egy jelzőben több a forradalom Babits szemében, mint a negyvenes évek egész politikusb-költő generációjában. L'art pour l'art? Igen, a szépség erőfeszítésével az erkölcsért, a jobbért, az emberebb emberért, a tendenciák és frázisok könnyű rohamának kikapcsolásával.”⁸

És valóban, nem Babits regisztrálta-e elsőnek, hogy a „versírás megszűnt nagy, eleven, szociális művészet lenni”, vajon nem ő hirdetett-e új „ezüstkort”? Látszólag összefüggés és következetesség nyilvánult meg Halász Gábor „kétfrontos” harcában, ahogy nemzedékének elveit védelmezte egyfelől a babitsi elefántcsonttorony izlésrendszerével és esztétikájával, másfelől pedig a fiatal költők új irányzataival szemben. Legalábbis minden arra vall, hogy átgondolt elvek és konkrét irodalmi értékek védelmében tört lándzsát.

Zavarba jövünk azonban, ha ezeket az elveket pontosabban megvizsgáljuk, s zavarunk csak fokozódik, ha keresni kezdjük a műveket, melyeket szembeállít a hanyatló lírával. Hiszen a kötetben, melynek alapján bírálatát megírta, ott szerepelt József Attila is. Kézenfekvő lett volna a példaadás és az érték felmutatása, erre azonban egyetlen mondatl sem utalt. E tényre a nézeteivel még alapvetően egyetértő Bóka László is felfigyelt: „Az csak a kortársi látás tragikus optimista csalódása, hogy azt a költőt, aki megbotránkoztatni is tud újságával, a jövőben keresi, jölehet a költő már ott van, visszhangtalan magányából elindult már a szárszói sínek felé, hogy átbukva rajtuk, felismerhetővé váljék.”⁹ Kár, hogy Bóka László nem tette hozzá e szép mondatához, hogy aztán sem vált felismerhetővé. Nem vált, mert a polgári humanista Halász Gábor természetszerűen nem a proletárforradalmárt kereste József Attila verseiben. Mert nem felfedezni kellett József Attilát, hanem megérteni és elfogadni. Nem a kortársi látás optikai csalódása, hanem a kortársi szemlélet krónikus szem-hibái akadályozták meg benne.

Halász Gábor a saját eszmeköreit kereste József Attilában, s ezért szükségszerűen szublimálta költészetének fővonulatát, lélektannal szelídítve meg a társadalmi indulatot, freudizmussal a lázadást, szerelemmel az osztálygyűlöletet. 1938-ban József Attila összes versei megjelenésének alkalmából így írt: „Nem az élete volt elviselhetetlen, csak a róla magában kiformált, szegyenítő, kínzó gondolatok, ahogy koponyája széttroncsolódását is megelőzte az agy bomlása; teste végül engedelmesen nyúlt el a tehervonat előtt, amely képzeletben már annyiszor eldübörgött felette. Képzete mérgezte meg ifjúságát, nem a valódi viszontagságok. Hiszen a legküzdelmesebb években, a hányódás, éhezés időszakában áhítatos szonettek születtek a keze alatt, a Nyugat formaművészei ihlették, kuldus volt, de hivalkodóan a szépség koldusa . . .”¹⁰ Az ő igazságtalan és egyensúlytalan, elnyomatással, küzdelemmel és kétségekkel teli történelmi valósága a lelke volt, minden belső történés csak a belső sivárságnak felerősített, durvává nagyított képe, a külváros ő maga volt, és jöhetett-e olyan forradalmi megoldás, amely ezen a sorson, alkaton, elrendeltségen segíteni tudott volna? . . . Éppen mert kivetítésről van szó, uralkodik »proletár« verseiben a tájkép, a részletes és gondos terepfelvétel, az érzékeny ráeszmélés a jellegzetes színfoltokra, melyek uralkodó hangulatát igazolhatják.”¹¹

E József Attila-tanulmánnyal összefüggésben nyeri el értelmét az abban az évben Illyésről írott cikke is. Mint legtöbb írásában, ebben is megejtően szépek a részletelemzések, s elbűvöl a kivételes képességű kritikusoknak megadott beleérző képességével. Végző összegezése mégis ellenkezést vált ki: „Kétségtelen, hogy az egész nemzedék, amelyhez Illyés is tartozik, fáradt és kiábrándult; csüggedt makacsság viszi tovább az útján, ragaszkodás a tépett eszmények között a magatartáshoz. Kezdetben etikus büszkeségnek számított az, ami

⁸ HALÁSZ GÁBOR: Válogatott írásai. Bp. 1959. 262.

⁹ BÓKA LÁSZLÓ: A két világháború közötti magyar líra néhány problémája. Válogatott tanulmányok. 1966. 779.

¹⁰ HALÁSZ GÁBOR: Válogatott írásai. Bp. 1959. 426.

¹¹ I. m. 429.

egyre inkább görcsös feszültségnek mutatkozik meg; a jellem helyett az idegek erőmutatványa. Innen a különös bémultság, nemcsak a művészi lendületben, de magában a cselekvésben is; soha tettekre szebb és tettekben kevésbé kirobbanó ifjúságot! Századvégi korávének, akik márciusi ifjaknak álcázzák magukat. . .¹² . . . Ahogy szomorúságunkban zenét kívánunk, úgy menekül az illúziót vesztett költői lélek is az érzéki vigasztalókhoz, az önmagáért lüktető ritmushoz, mely értelmet, mondanivalót megelőzve annyira tud simulni egy-egy hangulathoz az édes szavakhoz, melyek már hangzásukkal elszongítanak. Művészet a művészetért? Nem, művészet az új reményért, a nélkülözhetetlen diadalérséért, és fölényért, a rendért a romokban. Az új illyési szépség elsősorban a vízióé; belső lírai látomás, az elszálló impresszió gyors felvázolása, legjobb mai festőinkre emlékeztető átlényegítése a valóságnak. . .¹³ Virtuózzá lett, hogy mélyebbre nyúlhasson, többet adhasson saját magából; mert csak a legmagasabb teljesítmény segít továbbjutni a lélek útvesztőjében.”¹⁴

A „fáradt és kiábrándult nemzedék”, melybe Halász Gábor Illyést besorolta, természetesen nem a harmadik nemzedék, mint Bóka hitte,¹⁵ hanem a második, melyhez valóban tartozott. Nem lényegtelen különbség ez, mert éppen arra figyelmeztet, hogy a fiatal költőkről megfogalmazott véleménye, korabeli cikkeinek összefüggésében általános korszak-kritikává bővült, már nemcsak a harmadik nemzedék, hanem az egész akkori magyar irodalom bírálataivá kerekedett. Történt ez pedig úgy, hogy e válságos korban továbbélő — igaz, szűk körű — militáns irodalomba is saját polgári humanizmusát vetítette bele. Csak így eshetett meg, hogy József Attila világirodalmi méretű forradalmi líráját merőben introvertált világgá szűkítette, hogy egyértelműen az elfáradt költők közé sorolta Illyést, aki, igaz, ekkoriban megcsappant hittel tekintett a „hűtlen jövőbe”, de konok, dacos társadalmi indulatai nem békéltek meg.

Kiket állított hát szembe Halász Gábor a „hanyatló” fiatal nemzedékkel? Nem akadt senki? Vagy akadt volna, csak nem vette észre? Leírása mindenképpen új vizsgálatot igényel. Ha kritikusi szótárában mást jelentett a forradalom, mint a marxista társadalomtudományban, akkor mást kellett hogy jelentsen az ellenforradalom is. Irodalomtörténetünk mégis, mint Bóka László tanulmánya bizonyítja, még a legutóbbi időkben is kritika nélkül elfogadta a „líra ellenforradalmáról” vallott nézeteit.

Valójában őnarckép volt Halász Gábor kritikája, amint Korvin Sándoré, Németh Andoré és Kassáké is az volt. Legtöbbször annak minősül az irodalom friss hajtásaival szemben megnyilvánuló kritikusi magatartás. Korvin Sándor a forradalmi mozgalom időleges visszaeséséről tudósított, Kassák akaratlanul azt ismerte be, hogy a költészet új áramlata, már elzúgnak felette, hogy ezek a fiatalok már szűknek érezték az ő avangard iskolapadjait, hogy a magyar lírának nem lett továbbélő áramlata az, amelyet ő kezdeményezett, legalábbis nem úgy, ahogy várta. Németh Andor — nemcsak a sorok mögött, hanem nyíltan, szókimondóan — vallott annak a baloldali polgári humanizmusnak a kudarcáról, melyhez tartozott, s mely sajátos közbülső helyet biztosított neki a szocialista mozgalmak és a Nyugat között. Halász Gábor az „esszéíró nemzedék” szellemi véderendszerének repedéseit ismerte el. A „líra ellenforradalma” akkor következett be, amikor diadalra jutott az az új artisztikumi melyet egy évtizeddel korábban hirdetett. A „líra ellenforradalma” azt bizonyította, hogy az „esszéíró nemzedék” eszméi könnyűnek találtattak az egyre súlyosodó korban.

Ezt ismerte be Szerb Antal is könnyesen-ironikusán a *Könyvek és az ifjúság elégiája*¹⁶ c. (sszéjében. Korosztálya szellemi eszmélődésének történetét mesélte el benne, továbbtűnő rajongásait, elröppenő divatjait, illúziókkal, szépet váró naivitással teli ifjúságukat. A ma-

¹² I. m. 398.

¹³ I. m. 400.

¹⁴ I. m. 401.

¹⁵ BÓKA LÁSZLÓ: i. m. 780.

¹⁶ SZERB ANTAL: *Könyvek és ifjúság elégiája*. Ny 1938. II. 273—281.

gyar szellemi élet negyedszázadának története bontakozott ki érzelemmel és indulattal megemelt szubjektív vallomásából. Az elégikus hang fokozatosan váltott át fájdalmas öngúnyra, míg végül elérkezett az új nemzedék fellépéséig. Nem bírálát volt ez már, hanem önbírálát: „Igen, itt van egy új nemzedék, a leg »nemzedékibb« életkorban, és egyáltalán nem akar úgy viselkedni, mint egy új nemzedékhez illik. Nem hisz semmiféle új — izmusban, amire mi öregesen legyinthetnénk, nem rajong senkiért, akiért mi ne rajongtunk volna, nem gyűlöl senkit, akit mi ne gyűlöltünk volna, és ha néha szid is minket, azt sem irodalmi okokból és rossz lelkiismeretből teszi. Pedig ez az új nemzedék rendkívül tehetséges — legalábbis Magyarországon: lírai költői átlagban jobbak, mint az előző nemzedéké, líraibbak, újságírói új műfajokat teremtenek, tudósai félelmetes felkészültségűek. De hol a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a »mania«?”

3.

A dac, a jelszó, a révület, a mánia, aminek bűvöletében az esszéíró nemzedék felnőtt, valóban hiányzott a fiatalokból. Öregesebbek voltak? Talán józanabbak. Hitetlenebbek? Talán realisabbak. Gyávábbak? Kevésbé vakmerőek. Hiányzott belőlük a harci készség? Nagyon szerettek volna békében élni. Elbújtak a világ elől? Nem volt még nemzedék, amely jobban tudta volna, hogy nem lehet. Szellemi tájékozódásukat, érdeklődésüket, iskoláikat és törekvéseiket, politikai nézeteiket ma már elsőkézből ismerhetjük meg: Vas István *Nehéz szerelem* c. önéletrajzi művéből. Tetemes segítséget ad e memoár irodalomtörténeti kutatásainkhoz, jelentősen hozzájárul nemzedékük tisztultabb és igazabb, félreértéseket elhárító szemléletéhez.

Mi volt az a különös és rendellenes az indulásukban, amit minden korabeli kritika érzékelt, és sajátos módon, akarva-akaratlan önbírálát formájában magyarázott? Mert valami közös sajátosságuknak mégiscsak kellett lennie. Verseik formájában nyilvánult volna meg? A zárt formákhoz, a kötött ritmushoz és a rímhez nem ők kanyarodtak vissza, csak követték az előttük járókat. Az új klasszicizmus Füst Milán szabadverseiben és Babits enjambementjaiban készülődött. Erdélyi frissítette fel a Petőfi-féle népdalkincset, s József Attila érkezett el elsőnek az új, izzig-vérig modern zeneiségig.

Hirdetett jelszavuk, a Jóság lett volna oly meglepő? Valójában ez sem volt újdonság. A jóság világmegváltó eszméje átszővi a legtöbb ideológiát, amely a társadalom bajaira az e tika orvosságát írja fel. Megtalálható a tolsztojánizmusban és az expresszionizmus egy ágában, Werfel költészetében, nálunk Juhász Gyulánál és a fiatal (1923-as) József Attilánál.¹⁷

Ti jók vagytok mindannyian.
Miért csinálnátok hát rosszat?

(József Attila: *Tanítások*)

.....
Ne higgyük el hát barátaim,
hogy lapdák helyett ökleinkkel lapdázunk!
Mindent meg kell simogatni,
a hiénákat, a békákat is.

(József Attila: *Gyémánt*)

De Kassák Lajosnál is olvashatunk ilyen sorokat:

.....
Ó tisztaszemű fivéreink!

¹⁷ Vö. SZABOLCSI MIKLÓS: *Fiatal életek indulója*. Bp. 1963. 353., 600—601.

Ó jóságunk szomorúsága!
Ó, Mária országa, fehér liliomkert!

(Máglyák énekelnek)

Verseik tartalmában ütközött volna tehát ki az a különösség, amit még körültagogatnia sem sikerült a kortársi kritikának? Kevesebb közéleti indulat feszítette volna költeményeiket, mint a két idősebb nemzedékét? Ítéletünk sokszor attól függ, hogy milyen formában vagyunk hajlandóak felismerni a közéleti indulatokat. Illyés Gyula a félrevonuló Babits elefántcsont-tornyában is észrevette az eszmei elkötelezettséget: „A költő medveként vonul bérci magányába a vásári zajtól, Jeremiásként háborog, de szívós harcospént figyel írógépe mögül, mint egy gépfegyver mögül, védeni egy ifjúkori világ képét, mely az őszi környezetben is az ő ifjúságát őrzi és egy elolthatatlan, különös lírai hév melegét, melyet a fűtülő szelek csak magasabbra szítanak.”¹⁸

Korvin Sándor, a Korunk kritikusa gúnyolódva jellemzőnek tartotta: hogy ki mikor ír idilleket, Bóka László és Ortutay Gyula¹⁹ Radnóti verseinek elemzésekor a látszólagos idillek és szelíd természetképek mélyéről is hitelesen fel tudta mutatni a politikai tartalmat. E nemzedék látszólagos közömbössége nagyon is a korban gyökerező és a kornak szóló társadalmi és filozófiai kérdéseket takart, és a korban gyökerező és a kornak szóló indulatokat öntött fegyelmezett formába. „Micsoda idillek azok, melyekben a *Márványba vések* költője örömet leli” — kérdezte Sőtér István Képes Gézáról írva. „Miniatűr drámák és tragédiák, szűk sorok, fukar szavak közé szorított robbanások. Holmi precieux költőnek vélhették volna indulása nyomán a túlkönnyen ítélők — de ha kisterjedelmű, törekenynek tetsző versei mélyére tekintünk: a vihar, düh és némaság kavargó bennük. A kényszerzubbony-szerűen kínos formákat csak azért választotta, hogy jobban a helyére láncolja a lelkében rejtő fenekedat. Hisz igazi eleme a féktelen mozgás, a forgószélszerű kavargás — de mindez egy pillanat vázrakozó, ellibbenni készülő mesgyéjébe dermedetten.”²⁰

E nemzedék költészete, indulásakor, nem kevésbé telt meg közéleti tartalommal, mint az idősebbeké, mint a kortársi líra „átlaga”. Az sem volt ismeretlen jelenség költészetünkben, hogy e közéleti tartalom közvetett utakon, áttételesen, nem a vers választott tárgyában, hanem a kifejtett gondolatok végső következményében formálódjon meg. Sőtér István a *Négy nemzedék* c. antológia előszavában joggal figyelmeztetett arra, hogy „a politikai eszmékkel és elszántsággal telített költészet még legharcosabb, leghatározottabb képviselőinél is elvesztheti konkrétum-jellegét, bármennyire kézzelfoghatóak és hitelesek legyenek az indítékai. Akármily konkrétumot és élességet nyert is körülöttünk a politikai fejlődés: indítékai a költészetben aligha válhatnak oly önkénytelen és azonnali módon az alkotó őszinteség őstönzöivé, mint akár a gyakorlati, akár a tudományos életben. A költői őszinteség gyakran választja a közvetett utakat — s habár napjaink harcosp mozgalmi lírájának emberi vagy politikai őszinteségét senki sem vonhatja kétségbe; megtörténik, hogy e líra legjelentősebb remekei nem a várt és politikailag indokolt időpontban születnek majd meg, holott ez időpontok sürgetését az alkotók őszintén és hűségesen megértik.”²¹

A líra „közvetett útjai” és ezek az időpontbeli eltolódások, melyekre oly sok példát találunk e nemzedék költészetében, nemcsak a művészi alkotófolyamat belső törvényszerűségeiben gyökereztek, hanem közvetlen összefüggésben voltak a kor politikai-társadalmi felépítésével, valamint az irodalmi-művészeti élet rétegződésével. A korabeli kritikusok túlságosan

¹⁸ ILLYÉS GYULA: *Ingyen lakoma*. Bp. 1964. I. köt. 97.

¹⁹ Vö. BÓKA LÁSZLÓ: *Könyvek, gondok*. Bp. 1966. 251—256.

²⁰ ORTUTAY GYULA: Radnóti Miklós: Száll a lovam. *Kort.* 1966. 4. sz. 547—550.

²¹ *Négy nemzedék (Élő magyar költők)* A tanulmányt írta és a költőket bemutatja SÓTÉR ISTVÁN. Parnasszus, 1948. 164.

²¹ I. m. 19.

egyneműnek tekintették a két idősebb nemzedéket, legalábbis a fiatalokkal történő összehasonlításkor. Elemzéseik gyengesége részben éppen ebből vezethető le. Szükségszerűen eltorzította a valóságot az olyan szemlélet, amely nem vette figyelembe, hogy a 30-as évek irodalmi életét a szélsőséges differenciálódás jellemezte. Még a Gondolat kritikusa is egyszerre állította példaképnek a fiatalok elé Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet, Illyés Gyulát és — a felsorolásban utolsónak — József Attilát. Szabó Lőrinc éppen akkoriban kötötte különbékéjét, Erdélyi egy évvel később beállt a nyilasok táborába, s ma már nem látunk-e különbséget Illyés plebejus demokratizmusa és József Attila proletár forradalmisága között is? Nyilvánvalóan nem az eszmei egység jegyében szerveződött meg a Nyugat köre sem. A polgári humanizmus csak gyűjtőnévnek minősülhet, amelybe többféle világkép és politikai magatartás tartozik, Babitsé és Kosztolányié egy-egy pólust képviselt. A differenciálódás az évtized derekától kezdve egyre fokozódott, nemcsak a népi írók tábora polarizálódott, hanem az urbánusoké is.

Nem érkezett előtjük még nemzedék olyan sokágú útágazáshoz, mint a fiatal költők. Merre térjenek? Kit kövessenek? Terjedelmes portrékban, részletes elemzés nyomán tárható csak fel, hogy ki melyik utat választotta. A torzító leegyszerűsítés veszélye nélkül itt csak az szögezhető le, hogy a proletár forradalmár József Attila nyomába nem szegődött egyikük sem, ő megmaradt továbbra is magányos lovasnak. Mert szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a 30-as években megszólaló következetes forradalmi líránk, amely művészi vonzasterébe ragadhatta a fiatalokat, órá korlátozódott. És magányos lovas volt voltaképpen Illyés Gyula is. (Kedvezőbbben alakult e korban képzőművészetünk. A progresszív művészeket magába foglaló KUT és a Szocialista Képzőművészek Csoportja nemcsak tartósabb tömörülés volt, mint a kor haladó irodalmi csoportosulásai, hanem — okozati viszonyként — erősebb minőségű mágneses tér vette is körül őket.) Nem az idősebb költők politikai szerepvállalásának csődje hatott vissza az akkor induló fiatalokra, mint Németh Andor hirdette. A harmadik nemzedék pályakezdésének idején, 1929 és 1935 között még hiányzott az a baloldali egységfront, amely megszervezhette és irányíthatta volna a magyar szellemi életet.

4.

1929-ben véget ért a „forradalmi apály” időszaka, és a bombaként robbanó világgazdasági válság darabokra tépte a kapitalista stabilizáció ábrándjait. Világszerte fellendült a munkásmozgalom és megerősödtek a kommunista pártok. Megindult a nyugat-európai szellemi élet nagyarányú balratolódása, amely elvezetett a harmincas évek derekán, a kommunisták vezetésével megalakuló nagy antifasiszta népfronthoz. 1927-ben Aragon, Éluard, Breton, Péret beléptek a kommunista pártba, Németországban megalakult a Bund Proletarisch-Revolutionärer Schriftsteller. 1930-ban megjelent a *Le surréalisme au service de la révolution* első száma. Ugyanebben az évben a Forradalmi Irodalom Nemzetközi Hivatala (Bureau international de la littérature révolutionnaire) azzal a kéréssel fordult a szürrealistákhoz, hogy sürgősen táviratozzák meg címükre, Moszkva, postafiók 650, mit tesznek, ha az imperialisták háborút indítanak a Szovjetunió ellen. A szürrealisták nem késlekedtek a válasszal. Feleletük távirati stílusban eképpen hangzott: „Camarades si impérialisme déclare guerre aux Soviets notre position sera conformément aux directives Troisième Internationale position des membres parti communiste français.”²²

1931-ben kikiáltották Spanyolországban a köztársaságot, és a modern spanyol irodalom szenvedélyes közvetlen politikai tartalommal telítődött. Megmozdult a föld a szigetországban is. 1929-ben megindult a *London Afrodite* c. marxista irodalmi lap, és cseppenként baloldali gondolatokkal telítődött az angol szellemi élet. Többé-kevésbé a mi harmadik nemzedékünk pályakezdésével egyidőben bontakozott ki a náluk pár esztendővel idősebb W. H. Auden, Cecil Day Lewis, L. MacNiece Stephan Spender, William Empson, John Lehmann

²² MAURICE NADEAU: Histoire du surréalisme. Editions du Seuil, 1964. 311.

költészete. Poézisüket máig a „harmincas évek költészetének” nevezi az angol irodalomtörténet, annyira korukból nőttek ki és annyira korukat emelték fel egy izig-vérig modern Helikon csúcsára. Közvetlen társadalmi mondanivalóval telített lírájuk oroszlánkörmei a *New Signatures* (1932) és a *New Country* (1933) c. közös antológiáikban mutatkoztak meg. Az angol értelmiség fokozatos barátolódása szövetségi rendszert hozott létre. Az English Literary Left népfrontba tömörítette Audenék akkor szocialista kiállású líráját és a rokonszenvező polgári költészetet. Az évtized derekán még magasabbra ívelt az angol irodalom radikalizálódása. A költők kiléptek a versből: Auden és Spender részt vettek a köztársaságiak oldalán a spanyol polgárháborúban. A két legtehetségesebb marxista esztéta, Christopher Caudwell és Ralph Fox életüket áldozták a fasiszták elleni harcban. Akkortájt estek el, amikor Zalka Máté. Az angol irodalmi népfront nem bizonyult tartósnak és — mint a legtöbb európai országban — bomlásnak indult a 30-as évek végén; megléte mégis döntő fordulatot adott a modern angol költészet alakulásának.

A harmincas években balra fordult a magyar irodalom tekintélyes része is. A folyamat, különösen az évtized első felében mégis kisebb mértékben bontakozott ki, mint a francia, német, spanyol és angol irodalomban. A felvelést hullámvölgyek és visszaesések tarkították. A magyar baloldali irodalom fejlődése elmaradt a hivatalos politikai jobbrafordulás mögött. 1937 nemcsak a Márciusi Front megalakulásának éve volt, hanem abban az esztendőben egyesültek a nyilas pártok is. Mégsem elsősorban a cselekvő és felelős személyek útválasztásán fordult meg a magyar szellemi baloldal sorsa. A vérbe fojtott Tanácsköztársaság, a fehérterror és tízéves fasiszta államrend után nehezebb harcot kellett vívniuk a baloldali erőknél Magyarországon, mint a polgári demokratikus országokban. A jobboldali ideológiák térhódítását segítette elő az ország gazdasági és társadalmi elmaradottsága; az első világháború után az országra kényszerített békefeltételek következményeiből könnyen lehetett olyan látványos ideológiákat kovácsolni, amelyek segítettek elrejtetni a nagy politika valóságos útirányát és segítettek elterelni a figyelmet a gazdasági-társadalmi viszonyok égető kérdéseiről. Mindezek túlságosan is ismert tények, irodalomtörténetünknek mégis időről-időre tekintetbe kell vennie őket, mert nélkülük veszélyes módon félreérthetjük a korszak irodalmát. De hibát követünk el akkor is, ha a történelem alakulásának csak ezekre a mélyen „objektív” tényeire építjük elemzésünket és figyelmen kívül hagyjuk a „szubjektív” tényezőket, tehát a lehetőségek körét nem mindig kitöltő cselekedeteket.

A harmadik nemzedék indulásának idején, a harmincas évek derekáig, hiányzott Magyarországon az a szövetségi forma, amely összefoghatta és irányíthatta volna a szellemi életet. Tucattjával alakultak a különböző körök és társaságok, de ezek néha szubjektív jószándékuk ellenére is csak még jobban széttagolták az értelmiséget. Ezen nem változtatott a népi írók első nagyarányú szervezkedése és a Válasz megindulása sem.

A marxista irodalomtörténet már feltárta, hogy milyen döntő feladat hárult a szellemi erők felsorakoztatásában a munkásságra és a munkásosztály pártjára. Ha az értelmiség nem tudta megszervezni önmagát, ha még kevésbé irányíthatta a parasztság vagy a parasztság ideológiája — amint ezt e korszak is bizonyítja —, akkor vezetésére vitathatatlanul a szervezett munkásság hivatott. A kommunisták és a szociáldemokraták azonban ezekben az években néha egymást tekintették fő ellenfeleknek. A kommunisták akcióegység törekvései legtöbbször erőtlenekek maradtak, igen messzemelő követeléseket állítottak az SZDP elé s javaslataikat sem a megfelelő módon tették meg.²³ A két párt országos méretű összefogása nem jött létre. Az SZDP vezetői mereven elzárkóztak a kommunistákkal való együttműködés elől. Jellemző, hogy az SZDP XVIII. kongresszusán, 1931-ben Peyer Károly kijelentette: „a szocializmusnak egyaránt ellensége a bolsevizmus és a fasiszmus.” A kommunisták munkáját nemcsak Horthy rendőrsége, hanem sajnos a szociáldemokrata vezetők is akadályozták, ahol csak tudták.

²³ Vö.: A tudományos szocializmus és a munkásmozgalom története. (Jegyzet egyetemi és főiskolai hallgatók számára) Bp. 1959—1960. II. köt. 345.

De a kommunista párt maga is számos hibát követett el, és ezek is hatottak az értelmiség, az írók és művészek magatartására.

A párt vezetői 1928-ban elutasították az alapvetően helyes (bár részleteiben hibákat is tartalmazó) ún. Blum-téziseket, amelyeket Lukács György dolgozott ki. Ez a tézisztervezet első ízben tűzött ki helyes stratégiai célt az illegális párt munkája elé. A Kommunista Internacionálé megbírálta a II. Kongresszus után a párt munkáját, a párt élére új Központi Bizottság került, a hibákat azonban még hosszú ideig nem sikerült kijavítani. Még a Kommunista Internacionálé történelmi jelentőségű VII. kongresszusa után is „csupán fontos részfeladatokat tűztek ki, s nem jutottak el a párt irányvonalának elemzéséig, felülvizsgálásáig és a szükséges elvi módosításig...²⁴ 1936 elejéig a párt nem dolgozta ki elvileg a proletárforradalomhoz vezető új utakat és módszereket. Nem értette meg eléggé, hogy a faszizmus és a háború elleni harcban a munkásosztály egységén alapuló népfrempolitika nem egyszerűen taktikai lépés, hanem a proletárhatalomért folyó harc stratégiai kérdése Magyarországon.”²⁵ A Kommunista Internacionálé felülvizsgálta a hibákat, a Központi Bizottságot leváltották és a párt vezetésére új, ideiglenes Központi Bizottságot neveztek ki. Sajnos a Kommunista Internacionálé határozatában eltúlozta a párt valóságos hibáit és lebecsülte a tényleges eredményeket. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi párt szervezeteket átmenetileg feloszlatták és történelmünk egyik legdöntőbb fordulata idején, a hitleri politika befolyásának uralomra jutásakor, 1941-ig a pártmunka szervezetek nélkül folyt, bár az új szervezeti formák kiépítése már 1938-ban megkezdődött.²⁶

Ezeket a tényeket figyelembe kell vennünk a korszak irodalmának vizsgálatánál, akkor is, amikor szem előtt tartjuk, hogy a KMP tevékenysége döntő hatóerő volt a faszizmus elleni küzdelemben. Legális és illegális kiadványai, valamint lapjai hitelesen szóltatták meg a magyar dolgozó nép gondjait, szervező munkáját és agitációja vezetett el a Márciusi Front megalakításához. A párt ideológusai hívták fel a figyelmet a népi és urbánus viták veszélyeire, valamint a két tábor hibás és egyoldalú gondolkodásmódjára. A párt tekintélyét mi sem példázza jobban, mint József Attila élete. Éppen a párt központi szerepe és felelősségének valódi súlya követeli meg, hogy a legkisebb hibát is számon tartsuk, amit elkövetett.

Az ebben a korszakban fel-felbukkanó szektáriánus eredetű tévedések áttevődtek a párt kultúrpolitikájába is, gyengítették a forradalmi irodalmi körök vonzását és nehezítették az olyan szimpatizánsok útját, akik például Angliában, mint Auden és Spender, időlegesen közel kerültek a párt politikájához és erősítették az antifasiszta népfrempont. A hibák csökkentették a magyar polgári irodalom balratolódását és a marxizmus elterjedését.

Az értelmiség meg-megtorpant a faszizmus egyre fojtogatóbb szorításában, riasztóan hatott rá a jobboldal hangos előretörése. Mivel nem tudott azonosulni a munkásosztály ideológiájával, mivel nem tudta magáévá tenni a marxizmus tanítását, nem tudta kielégítően felmérni a világpolitika alakulását és a magyar társadalom igényeit sem. A szellemi baloldal energiáját belső viták fogyasztották feleslegesen; egyoldalú, hibás szemléletek csaptak össze, ahelyett, hogy minden erőt a faszizmus elleni harcra összpontosították volna.

5.

A harmadik nemzedék pályakezdésén mély nyomot hagyott a baloldal 1937 előtti dezorientációja és a magyar szellemi élet heterogén jellege. Politikai érdeklődésük, valamint társadalmi szerepvállalásuk készsége mégsem volt csekélyebb, mint az idősebb nemzedékeké. Nem húzódtak mélyebben az eresz alá, nem alkudtak meg többször, mint a két idősebb nemzedék költői, ha számarányukat tekintjük. Pártállásuk, szimpátiájuk, társadalmi elégedetlen-

²⁴ I. m. 352–353.

²⁵ I. m. 364.

²⁶ Vö. i. m. 365.

Ségük, igaz, legtöbbször szelíd tájképek lankáira vándorolt, virágok puha szirmai zárkó-
zott, de a lírának ezt a nemallegorikus áttételes közlésmódját nem ők találták ki. A korábbi
magyar költészethez kapcsolódtak vele, Füst Milán, Babits, Kosztolányi, Erdélyi, Szabó
Lőrinc, Illyés, József Attila, Sárközi György, Fodor József verseiben találtak hozzá mintát.

A lírai áttételesség, az indirekt közlésmód túlsúlyba került e korszakban a magyar
lírában, ezt érzékelté Halász Gábor is már idézett tanulmányában. E látszólag formai jelenség-
ben sűrűsödtek össze líránk tartalmi erővonalai. E költői közlésmód azért uralkodott el, mert
a már vázolt történelmi helyzet, a fasizmus megerősödése, a baloldali erők hibái, a marxizmus
hiányos ismerete és néha elutasítása következtében költőink — a konformistákról itt most
nem esik szó — az egyetlen következetes forradalmár József Attila kivételével lényegében
nem jutottak túl e korszakban a „kultúra-védőrendszer” eszméjén. Ez az eszme nem szün-
tette meg az irodalmi élet heterogén jellegét; egy ábránd jegyében különféle világképeket és
formaeszményeket épített magába. Egyaránt belefért Babits polgári humanizmusa és Illyés
plebejus demokratizmusa, elfértek benne kozmopolita és nacionalista gondolatok. A „kultúra-
védőrendszer” mégsem a dekadensek elefántcsonttornya volt, hanem a szellemi élet harco-
sainak bástyája. A fasizmus pusztító hulláma ellen az emberi szellem fölényét vallották.

A „kultúra-védőrendszer” a szellem harcát hívta életre; a társadalmi „rossz”, a nyomor
és a terror ellen, vagy úgy érezte, talán utolsó összegezésre indult, gyűjtőmunkára, hogy
várába menekítse, bárkájára vegye a magyar nép, az egész emberiség művelődésének kincseit
és megőrizze a pusztulástól. Nem hiányzott belőle a hősi mozdulat, hangjából a nemes pátosz
és az igaz érzelem. József Attila ábránd sarkallta.

— — — — —
mormolj magadra varázsinget
kiáltsd az éjbe Berzsényinket.

Míg a szabad mezőkön jártál,
szedd össze, pajtás, amit láttál,
mit szívvel, ésszel zsákmányoltál
vidám vitáknál, leányoknál.

Mint Noé a bárkába egykor,
hozz fajtát minden gondolatból,
ábrándok árvult szerepét is,
álmaid állatseregét is.

(Illyés Gyula: *Haza, a magasban*)

Csak ennek tükrében érthetjük meg a harmadik nemzedék kifogásolt „idilljeit” ter-
mészeti képeit formai művességét, felhalmozott műveltséganyagát, csak ennek tükrében
érthetjük meg miért kutattak elsüllyedt kultúrák után, miért bányásztak felszínre elfeledett
mítoszokat, miért rajongtak az antikvitásért, miért emlegették verseikben Einstein és Min-
kovszkij nevét. A „kultúra-védőrendszer” építői úgy hitték, hogy az emberi művelődést kü-
lönálló és a társadalmi harc egyéb formáitól független fegyverrel lehet kovácsolni és egyedül
velé lehet megálljt parancsolni a társadalom bomlásának. Ezt az ábrándot kergették; ez volt
az egyetlen, amiben maradéktalanul egyetértettek. Nemcsak őket, nemcsak a korabeli ma-
gyar irodalmat jellemezte ez a felfogás. A művészet független hadoszlopát védelmezték a
francia szürrealisták is. A már idézett táviratukban szükségesnek vélték nyomtatékosan ki-
jelenteni, hogy csak végső szükség esetén hajlandók alávetni magukat a párt utasításainak:
„Dans situation actuelle de conflit non armé croyons inutile attendre pour soumettre au
service de la révolution les moyens qui sont plus particulièrement les nôtres.”²⁷

²⁷ MAURICE NADEAU: i. m. 311.

Fegyverüket féltve szorították, de nem a tükör előtt akartak vívni, önmagukat szoroztatva: fegyverükkel céljuk volt. Ezért nem nevezhetjük apolitikusnak őket, még akkor sem, ha nyilatkozataikban gyakran elutasították a politika eszközeit. „Mindannyian politizálunk, akik tollat veszünk a kezünkbe” — mondta Ady a fiatal galileistáknak. A „kultúrávédőrendszer” is, mint minden eszme, politizált, az apolitikusság szándéka és álarca csak azt jelenti, hogy építői hamis tudatformákat hordoztak és ábrándokat kergettek. De ezeket már részletes elemzéssel, a műveikből kell felmutatnunk.

A bírálatok, melyeket a harmadik nemzedék indulásakor kapott, azért voltak tévesek és igazságtalanok, mert kiszakították e költő-generációt abból az összefüggés-láncolatból, ahová tartozott, többnyire a bírálókkal együtt. Egyfelől nem vették tekintetbe a rendszerrel szembenálló, bár nem forradalmár magyar szellemi élet domborzati térképét, tájának tagoltságát, sokirányú, ellentétes vonulatait, másfelől figyelmen kívül hagyták azt a határvonalat, amely ha mégoly tág volt is, mégiscsak körbezárta a tájat. Röviden: nyitánynak tekintették e nemzedéket, pedig csak a tételt variálta.

6.

Láttuk eddig, a harmadik nemzedék indulásakor nem rendelkezett olyan önálló formaeszménnyel, nem tett olyan önálló politikai hitvallást, nem lépett fel olyan önálló költői tematikával, nem alkotott olyan önálló csoportot, szövetséget, amely elválasztotta volna a kortárs magyar költészettől. Még csak az a felfogás sem bizonyítható egyértelműen, amely Szerb Antal 1935-ös kritikájától Bori Imre²⁸ Radnóti monográfiájáig ível, hogy közvetlen elődeikkel, a második nemzedékkel szemben inkább az első nemzedékhez jártak volna iskolába. A valóság az, hogy lírájuk éppannyira elképzelhetetlen Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és József Attila nélkül, mint Ady, Babits és Kosztolányi nélkül. A második nemzedékkel volt egy közös tanárunk is; Kassák Lajos. Idősebbek és fiatalok többnyire túlhaladtak rajta, magániskoláját azonban kevés költő kerülte ki.

Mi volt hát az az újdonság, ami mégis betoppant velük irodalmi életünkbe és úgy meghökkentette a kritikusokat, heves vitára sarkallva őket?

Nem a költészet feladatáról, hanem a költő személyéről vélekedtek ezek az ifjú költők másként, mint elődeik. Hittek a művészet elkötelezettségében és elhivatottságában, de nem hittek többé a művész személyes vezéri szerepében. Ez valóban újdonság volt. Pontosabban, mint a legtöbb újdonság, valami nagyon réginek a visszatérése.

Amit ma néha a magyar költészet örök nemzeti sajátosságának hiszünk — a költő felnagyított és vélt nemzeti sorsformáló szerepe — valójában történelmünk egy adott korszakában jelent csak meg. A sorsot mondó vátesz költő, a politikusok helyett irányító, a pártok helyett pártot álló poéta abban a nagy történelmi ciklusban született, amely a könyveket forgató testőríróktól ívelt a reformkoron át a szabadságharcig. Ekkor lett a magyar költő népet vezérlő lángoszlop. És ezóta él ez a szerep máiglan a köztudatban és az ars poeticában.

Illyés Gyula 1963-ban szellemes parabolával magyarázta meg e szerep szükségét a francia olvasóknak, Németh László *Iszony* c. regényének párizsi kiadásakor. Idegesítő, ha író, költő, drámaszerző, mind a dunai árvíz veszélyeire hívja fel a figyelmet és a gátak megerősítését követeli. Hol marad a vízügyi hivatal, hol marad a kormány, kérdezhetik boldogabb országokban. Miért az íróknak kell itt effajta ügyekkel foglalkozniok? Ilyen feladat hárul az írókra minden olyan országban, mondta Illyés, ahol a nép a történelem folyamán évszázadokat élt úgy, hogy országa ugyan volt, de állama nem. A nemzetek életműködése alig különbözik a test működésétől. Ha egy-egy szervünk nem működik, átveszi vagy *átérzi* egy másik.”²⁹

²⁸ BORI IMRE: Radnóti. Forum Novi Sad 1965. 11.

²⁹ ILLYÉS GYULA: Ingyen lakoma. Bp. 1964. I. köt. 288.

Ime e szerep történelmi magyarázata. De kialakulásához köztudomásúan hozzájárult a romantika személyiség fogalma is, később megerősítette Nietzsche filozófiája és a barrési „culte du Moi”. A szerep azonban szerep volt mindig, születésének pillanatában is és nem valóság. Íróinknak nem volt nagyobb közvetlen társadalom- és történelemformáló hatásuk, mint az íróknak a világ bármely más országában. A művészet mindig formálja a valóságot, a valóságból születő és a valóságra visszaható művészet hatásfolyamata azonban nagyon bonyolult és közvetett módon érvényesül. Az a közvetlen szerep soha a világtörténelem folyamán nem valósult meg, amit a magyar írók (és különböző korokban más népek írói is) hittek és hirdettek.

Századunkban végre szembe kellett nézni e szerep illúziójával. Ezt a feladatot minden pátoasz nélkül kezdte végrehajtani a harmadik nemzedék. Indulásakor, a fasizmus hatalomrajutása nyomán összeomlottak a nietzschei és barrési világgéphez fűzött illúziók. Az agresszív individualizmus helyét a tehetetlen individualizmus foglalta el. Az értelmiség akkoriban — a freudizmus divatja mellett — inkább a „tömegek lélektanáról” és a „tömegek lázadásáról” beszélt. Le Bon és Ortega hódította a polgárságot, a gondolkodó emberek pedig beléköstoltak a marxizmusba. A fiatal költőknek még nem voltak rosszul beidegzett reflexeik, könnyebben reagáltak a művészet és a valóság viszonyára. Észre merték venni, hogy a hagyományos szerepek cseppet sem hizelgő állapotok uralkodtak:

PÁSZTOR

Garcia Lorca halott! hogy senki sem mondta nekem még!
Háborúról oly gyorsan iramlík a hír, s aki költő
így tűnik el! hát nem gyászolta meg őt Európa?

KÖLTŐ

Észre se vették. S jó, ha a szél a parázst kotorászva
tört sorokat lel a máglya helyén s megjegyzi magának.
Ennyi marad meg majd a kíváncsi utódnak a műből.

(Radnóti Miklós: *Első ecloga*)

A pillanatnyi keserűség mégsem csökkentette a társadalmi felelősségvállalást;

„..... Költő vagyok és szavaimra
Bár nem hallgat a föld, mint egykor Orfeuszéra,
Itt az idő már tenni tanulságot a világról
S vallani ellene .....

(Vas István: *Tanúság*)

A harmincas években le kellett számolni a szerep illúziójával, megérett rá az idő: a társadalom nagy földlökései ebben az évtizedben a tömegharc és a politikailag szervezett ellenállás szükségét bizonyította Európa-szerte. Új költői magatartás csak ezzel összehangolva alakulhatott ki; nem véletlen tehát, hogy bár a szerep régi illúziójával a fiatal költők számoltak le radikálisan, a helyét elfoglaló új magatartás példáját József Attila formálta meg. Verseiben olykor fellelhető még a régi póz, mégis ő írta le 1931-ben: „Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszálpsz!...” A tömeggel együtt, együtt a történelem folyamatával. Józan realitással ennyire vállalkozhat a költő.

A harmadik nemzedék indulásakor egyszerre tartozott a Horthy-Magyarországot elutasító, a művészet felsőbbrendűségét hirdető „kultúra-védőrendszerhez” és leplezte le a költő vezéri szerepének illúzióját. Ellentmondás feszült a művészet minden vihart megtörő bás-

tyájának ábrándja és a vezéri szerepből kijózanodó racionalitás között. Ez az ellentmondás alkotja e nemzedék pályakezdésének legfontosabb irodalomtörténeti kérdését. Felismerik-e az induló költők a dilemma hamisságát, rájönnek-e a művészet társadalomhoz kötöttségének és szuverenitásának dialektikájára, mint József Attila („... a tömeggel *együtt* majd felszállsz!..”), vagy a kijózanodás idővel elgyengíti és elbátortalanítja őket? Pályájukat azzal kezdték, hogy leszámoltak egy idejét múlt költői magatartással, milyen lesz majd az az új magatartás, amelyet útjuk során kialakítanak maguknak?

7.

Egy nemzedék kritikai fogadtatásából indultunk ki és elérkeztünk a költői magatartás általános kérdéséhez. Ez már nem esztétika, hanem etika. A művészi morál megfogalmazása nélkül azonban nem boldogulhatunk az irodalomtörténetben sem. E morál legfelső foka itt áll előttünk, József Attila mondatában. Mégis vigyáznunk kell a viszonyítással, éppen a viszonyítással kell vigyáznunk. A föld felszínét nem a hegycsúcsokhoz mérik, hanem a tenger szintjéhez. A kor igényeihez, a társadalom struktúrájában a reális lehetőségekhez. Meg kell találnunk az irodalomtörténet tengerszintjét is, ahonnan a legpontosabban bemérhetők az arányok. De ezzel a mércével is körültekintően kell bánnunk: egyetlen értéket sem engedhetünk elveszni, a legnemesebb cél érdekében sem.

Zoltán Kenyeres

L'ACCUEIL RÉSERVÉ À LA „TROISIÈME GÉNÉRATION”

La génération de poètes, dont les débuts se situaient entre 1929 et 1935, porte le nom de „troisième génération”. La „première génération” comprend les poètes nés vers la fin du siècle passé. C'est cette génération de poètes à laquelle nous devons les fondements de la littérature hongroise moderne. Les poètes de la „deuxième génération”, bâtisseurs de la structure de la littérature hongroise moderne, ont vu le jour dans les premières années de notre siècle. Les poètes de la „troisième génération” sont les enfants de la fin de la première décennie ou des premières années de la deuxième décennie de notre siècle. Dans leurs débuts, ils étaient comparés aux poètes des deux premières générations: — ceux-ci étaient des rebelles, ceux-là, les jeunes, des conformistes, ceux-ci téméraires, aspirant aux nouveaux, ceux-là ne sont que des artisans qui ne se mêlent point aux affaires du monde et se contentent de jeux de formes. Cette opinion prévalait dans la critique hongroise même jusqu'à nos jours encore de la plupart des poètes de la troisième génération.

Dans la présente étude cette opinion formée dans les années 30 et les débuts tels qu'ils étaient de cette génération sont confrontés en apportant des critiques à la critique littéraire et à l'histoire de la littérature hongroises. Dans l'étude, une esquisse de la structure de la société contemporaine hongroise est donnée avec les mouvements politiques, les influences des littératures hongroise et mondiale qui formèrent à cette époque la physionomie de ces écrivains. Il est démontré que cette génération reprit les traditions des deux générations antérieures et les oeuvres qu'elle réalisa, n'étaient pas de valeur moins élevée. Miklós Radnóti, mort martyr en 1944, était de cette génération, tout comme le représentant illustre de la poésie lyrique hongroise contemporaine Sándor Weöres, István Vas et plusieurs autres poètes, dont la carrière artistique a atteint les sommets après la libération de la Hongrie.

Dans sa conclusion, l'étude mentionne l'attitude artistique de ces poètes, formée par eux. Ces poètes étaient les premiers qui ont rompu avec l'art poétique ancien et romantique des poètes hongrois sur la mission vaticinatrice nationale du poète.